

АНДРИЈА Б. К. СТОЈКОВИЋ

ТРАЈНА МОРАЛНО-ЕТИЧКА ПОРУКА МОЈКОВАЧКЕ БИТКЕ

Морално-етичко подручје као изразито аксиолошка (вредносно-нормативна) област, у животној моралној пракси исказује а у етичкој теорији тумачи и оправдава судове о добру и злу и другим врлинама - манама индивидуалног и колективног понашања. Ти судови, међутим, сходно схватању етичког когнитивизма односно рационализма, да би имали снагу не само мотивисаног моралног уверења већ и истинитости, морају полазити од сазнајних судова о објективном стању ствари.¹ Зато ћемо и ми пре више деценија изречене изузетно високе оцене и наше и стране друштвене свести и историјске науке о Мојковачкој бици, а посебно високу оцену њене морално-етичке стране, морати засновати на што објективнијем приказу и оцени узрочно-последичног тока догађаја који су тој бици претходили и онима који су из ње уследили.²

---

¹ Вуко Павићевић, *Проблем објективности моралног суда*, Дијалог (Сарајево), бр. 1, 1977, стр. 153-161. А. Стојковић, *Хуманизам и вредности*, Основи марксистичке филозофије, Београд, Научна књига, 1980, стр. 128-141.

² Ослањамо се на оцене: Андреј Митровић, "У свештском рају. Сучељавање са средњоевропским империјализмом. Надрастање поразâ и поделâ", Историја српског народа, књ. VI-2, СКЗ, Београд 1983, стр. 7-257, важнија места 7, 9; 19, 29, 30; 41, 46, 47; 83, 89, 91, 95, 96, 99-103, 104, 105-106. Пук. Слободан Стамболић, *Мојковац*, Војна Енциклопедија, 5, Београд 1962, стр. 678-679. Јован Вукмановић (Цетиње), *Мојковац*, Енциклопедија Југославије, 6, Загреб 1965, стр. 150-151. Јован Максимовић, *Бој на Мојковцу*, Београд, НИРО Књижевне новине, 1984, стр. 5-119 (рецензент пук. др Петар Опачић).

I. УЗРОЧНО-ПОСЛЕДИЧНА ХРОНОЛОГИЈА ИСТОРИЈСКИХ ДОГАЂАЈА

1. Историјска наука је реконструисала след догађаја чији је, по херојству и свесној жртви њених бораца, врхунац Мојковачка битка ушла у повесно народно памћење и постала предмет уметничке обраде.

1.1. По објави освајачког рата Србији 28. јуна 1914. године од стране Аустро-Угарске а убрзо и Немачке, у овим агресорским земљама настала је погромашка хистерија против српског народа као целине (којој се прикључују и интелектуалци ранга В. Хајзенберга и С. Фројда), уз извесну солидарност са Србијом и Црном Гором југословенског становништва Балкана али и настојање агресора да одвоји Црну Гору од Србије; 6. септембра 1915. агресорима се прикључује Бугарска уз обећање Централних сила Бугарској да ће добити Источну Србију и Македонију, дакле веће територије него што су јој обећане Санстефанским уговором (1878).

1.2. Благодарени високој националној свести и везаности њихове историјске судбине, Црна Гора је одмах стала чврсто уз Србију:

1.2.1. 4. и 5. јула одржавају се антиаустројске народне демонстрације на Цетињу које је морао да заустави лично краљ Никола I;

1.2.2. 6. јула на Цетињу започео је митинг црногорске солидарности са Србијом;

1.2.3. 1. августа Црногорска народна скупштина једногласно је одлучила а 6. августа објавила рат Аустро-Угарској (11. августа и Немачкој), а краљ Никола I прогласом је позвао црногорски народ на одбрану отаџбине у том "наметнутом рату". У телеграму послатом из Црне Горе у Београд после објаве рата Србији, стоји: "Понос нашег оружја не допушта да се иде даље у попуштању. Слатке су жртве за истину и независност народа /.../ Црногорци су спремни да на својој граници падну за одбрану наших независности."³

2. *Однос снага* по нападнуте био је врло неповољан:

2.1. на почетку рата Србија је имала преко 400.000 а Црна Гора око 45.000, дакле заједно око 445.000 војника, док су непријатељске снаге биле вишеструко бројније и опремљеније.

2.2. Победом српске војске на Церу (12-24. августа 1914) непријатељ је привремено клонуо, па су црногорски борци од 26. августа до почетка септембра повратили Пљевља и све друге изгубљене територије; од тада су око десет месеци српски и црногорски борци успевали да одрже територије својих држава, иако је Србија 1915. године претрпела велике губитке у људству услед епидемије пегавца.

2.3. Међутим, *моралне снаге биле су на сирани најаднујих Срба и Црногораца*. Поред традиционалних врлина хуманости и јунаштва, сло-

³ Јован Максимовић, Н.д., стр. 11.

бодољубивости, храбрости, издржљивости и борбе за одржање независности, врлина нарочито развијених код Црногораца, са Србијом их је спајала *снажна нада за уједињењем* које би перспективно обухватило и остале Југословене. Народне војске Црногораца и Срба спајао је уз то *одбрамбени карактер њихове борбе* против империјализма Централних сила које су чиниле све да разбију јединство Срба и Црногораца.

3.1. Поред официјерског командног кадра са легендарним Јанком Вукотићем на челу, Народне скупштине Црне Горе и Србије биле су јединствене,

3.2.1. али *две династије*, иако обе црногорског етноса, су се разишле. Регент Александар и књаз Данило сложили су се октобра 1914. године да се српска и црногорска држава после успешно окончаног започетог рата уједине на федеративној основи уз широку аутономију Црне Горе и одржање положаја њене владарске династије, али је она ипак подозревала да ће изгубити своју власт па су краљ Никола I и његови синови кокетирали са Аустроугарском не би ли и у случају победе Централних сила одржали свој положај. Њихово понашање било је реметилачки фактор јединства Срба и Црногораца у овом рату.

3.2.2. Реметилачка снага била је и *црногорска влада* одана Двору, јер је зазирала од уједињења Црне Горе са Србијом. Док се на првом ратном сазиву 25. децембра 1915. Црногорска скупштина изјаснила за јединствено понашање са Србијом, Влада је тражила потпуну слободу поступања па ју је Скупштина нагнала на оставку; краљу Николи I је тада успело да образује само "крњу владу" од пет оданих министара, која је добила поверење Скупштине тек од 3. јануара 1916. године.

3.3. Изнемогла српска војска, и поред свесрдне помоћи црногорских снага, није могла издржати притисак агресора услед издаје Бугара и колебљивости Грка.⁴ Циљ аустроугарске 3. армије био је да лик-

⁴ О држању српско-црногорских несигурних савезника Бугарске и Грчке треба рећи следеће. *Бугарска*, је у ратовима XIX и XX века најчешће била на погрешној страни, али су јој велике силе (и Русија и Запад) због њеног геополитичког положаја опраштале и чак је награђивале помажући њене аспирације за формирањем Велике Бугарске на рачун Србије и Албаније не само у Сан-Стефану (1878) и Букурешту (1913) већ и све до данас. Она је Србији и Црној Гори била колебљив савезник, чему је допринела и њена династија страног порекла. - *Грчка*, која је по оци Стојана Новаковића поузданија а посебно приступачнија разлозима, подсећа др Војислав Бакић (*Морални животи у рату и миру*, Београд, изд. Српског учитељског удружења, 1920, стр. 28, 51) тешко да је положила испит пријатељства према Србима и Црногорцима у I светском рату. Наиме, по уговору о савезу између Србије и Грчке требало је да се грчка војска, заједно са српском војском, бори против Бугара, чим су они објавили рат Србији. *Грчка* не само да тако није поступила већ је 21. маја 1915. закључила уговор о савезу с Турском, која је ратовала против Антанте. Грчки краљ, пореклом Данац, сродник немачког цара, није допустио ни да енглеска и француска војска дођу у помоћ Србима преко грчке земље него је упутио грчку војску против српске да јој

видира црногорску војску и истовремено пресече пролажење српске војске кроз Црну Гору и Албанију и уништи је. План за повлачење српске војске а Владом, Двороми и избеглицама ка Солуну пропао је због напада са три стране а у помоћ им нису могле прискочити енглеске и француске трупе из Грчке јер им то грчки краљ није допуштао. А Србија није смела капитулирати јер би губљењем државе престала да буде субјект који може изборити своје васкрсење. Једини избор био је повлачење уз помоћ заштите црногорске војске преко Црне Горе и Албаније у егзил.

4. Општи напад аустроугарске 3. армије почео је јануара 1916. године. Без артиљерије, хране, одеће и обуће, 50.000 црногорских војника успело је да храброшћу и борбеношћу спасе српску војску од опкољавања и омогући јој скоро мирно повлачење до Драч и евакуацију савезничким бродовима до Грчке. Уз мојковачки сектор, треба истаћи посебно осмодневне крваве борбе које је од 8-16. новембра 1915. водио јаворски одред на Карађорђевој Шанци, Чемерници, Мучеву и Јавору, одбијајући најезду аустроугарско-немачког агресора.

У овој кризној ситуацији одиграла се по многим одликама легендарна *Мојковачка бишка*, која сећа на битку код Термопила у којој је 480. године пре н.е. јуначки погинуо спартански војсковођа Кеонида са 300 својих сабораца да би макар и привремено задржао Ксерксову сувоземну армаду. Као сектор црногорског фронта против аустроугарско-немачких агресора од Вишеграда до Мојковца којји је био дуг око 500 км, мојковачка војска је гладна, изнурена, далеко малобројнија и слабија наоружана, у снегу дубоком до 1 метра и на хладноћи до минус 28°C, од 5. до 18. (са одсудним биткама на Божић 6. и 7) јануара 1916, без одмора, смене трупа и попуне људства и муниције⁵, успешно бра-

---

спречи спасење од немачко-аустроугарског опкољавања. Тако је 22. новембра 1916. Врховна команда српске војске јавила генералу Вукотићу да је српској војсци онемогућен пробој ка Солуну и да она мора одступити ка Црној Гори. Мали део грчке војске новембра 1916. пристао је да ратује са Србима против неверних Бугара а остали делови грчке војске су се придружили српској војсци у Антанги тек после абдикације грчког краља Ђорђа I и доласка на престо његовог сина јуна 1917. године. Др Бакић с разлогом упозорава: "Грци имају да захвале храбрости и великодушности српске војске, што су добили јужну Македонију заједно са Солуном". Међутим, "заборавили" су да је српска војска могла лако да заузме Солун са ширим залеђем насељен од времена Ђирила и Методија словенским живљем тако да се данас (1996) не би одбијало законско право Срба и Црногораца у СРЈ да преко Солуна изађу на Егејско Море. Тај излаз, подсетимо, био је остварен Југословенско-грчком конвенцијом из 1925. године закљученом у Београду на рок од 50 година ("Југословенска слободна зона у Солуну", о којој је конвенција спроведена у дело новим споразумом две земље марта 1929. године у Женеви.)

⁵ Величину жртве Санџачке војске у овом рату показују и чињенице, да је одело војника било домаће (понето од куће), да им храна није била обезбеђена нити им је муниција дотурена. У овој црногорској општенародној борби смрт је цењена изнад

нила одступницу српске војске и цивила који су правцем Митровица-Пећ-Андријевица-подгорица-Скадар-Драч кроз залеђене албанске гудуре, уз огромне губитке, хитали ка албанској обали Јадрана да би их туснаге Антанте прихватиле. Мора се истаћи да је Прва санџачка дивизија, и поред тешких губитака, остала на положају све до капитулације Црне Горе и распуштања њене војске 21. јануара 1916. године.

5.1. После пада Ловћена 10. јануара 1916. црногорска влада је закључила да је даљи отпор узалудан, па је предложила краљу Николи I да закључи примирје с непријатељем; на захтев за "обуставу непријатељстава" и "частан мир", краљ је добио одговор 15. јануара са захтевом агресора за безусловном капитулацијом и окупацијом Црне Горе, који је крња влада одмах прихватила али јој служи на част што је одбила да преда српске трупе које су се још биле задржале на црногорској територији.

5.2. Црногорски војници и командни кадар са сердарем Јанком Вукотићем на челу били су за наставак борбе и повлачење преко Албаније трагом српске војске.

5.3. Одлуке краља и Владе биле су друкчије. Два министра су напустила земљу, 19. јануара као и краљ Никола I (с породицом и неколико оданих официра, добровољаца и избеглица) одбивши да потпише Вукотићеву наредбу за повлачење црногорске војске путем српске војске преко Албаније. Краљ Никола I је тако настојао да осигура независност Црне Горе и опстанак своје династије.⁶ Преостала три министра у земљи преузели су сву власт, прекинули отпор и распустили војску, разрешивши 21. јануара 1916. дужности сердара Вукотића тако да је он окупацију провео у конфинацији.

ропства. У Мојковачком боју аустроугарска 3. армија имала је око 14.000 војника и 11 артиљеријских батерија, а црногорска војска око 4.000 људи, 4 батерије топова и само неколико митраљеза, дакле однос снага био је 1 : 3,5 у корист агресора. На сектору према Тари однос снага био је 2:1 у корист агресора. Сердар генерал Вукотић је знао да је црногорска војска боља у нападу него у одбрани па је тако и водио битке.

⁶ Др Војислав Бакић (*Морални животи у рату и миру*, Београд 1920, стр. 51-52) наводи да је међу многим историчима, дипломатама и државницима, доктор Шрeтер (Schrüter) осуђивао краља Николу I што је напустио свој народ и отишао сâм с породицом и неким најближим сарадницима на страну, да се више никад не врати. Краљ и Влада су почетком 1916. године "тражили мир од аустријског цара и од аустријске владе. Не дочекавши одговор, краљ Црне Горе је оставио своју војску и отишао у туђу земљу, док је краљ Србије заједно са својом војском прешао на туђе земљиште."

Испитивања су показала да српски народ цени и поштује Марка Краљевића, турског вазала (и данашњим језиком говорећи, квислинга), Области Рада, млетачког саборца против Турака и друге великаше који су остали у земљи да с народом деле и зло и добро, док је оне, који су отишли на страну, заборављао. (А. Стојковић, *Почеци философије у Срба*. Од Саве до Доситеја на основама народне мудрости, Београд, изд. "Дијалектика", 1970, стр. 85 и др.).

6. Подсетимо да је слом Централних сила на Балкану у јесен 1918. године донео ослобођење и Црној Гори; Велика подгоричка народна скупштина (26. новембра 1918) уклонила је династију Петровића-Његоша, прогласила уједињење са Србијом а затим (после стварања Краљевине СХС 1. децембра 1918) и са другим југословенским земљама.

2. Непролазни значај морално-етичке стране Мојковачке битке јесте у њеној општечовечанској поруци

Одговарајући на питање садржано у теми нашег саопштења настојаћемо да одговоримо на проблем суштине морала и етике у генетичком, практичком и теоријском плану, обухватајући и народну мудрост.⁷

7. Као *друшћивена ѿракса, моралносћ* је једна од суштинских страна начина живота и људских друштвених односа у миру и рату, коју чини укупност црта карактера личности у складу са општеприхваћеним системом живота и вредности. Сазнајна основа моралности је у томе што је она облик друштвене свести, а цео комплекс практичко-нормативне и теоријске стране моралности, *ећика или филозофија морала* као поглед на свет, укључује у себе опште норме и принципе понашања, човековог опредељења у свету и друштву и смисла његовог живота, мерила оријентације и друштвене делатности, са циљевима социјалних кретања исказаним у облику идеала добра насупротив злу. Тако се спајају свакодневни ("земаљски") и трансцендентни (несвакидашњи, "небески") ниво морала како их назива српска народна мудрост, а њена онтичка суштина по Божидару Кнежевићу јесте "космичка телеологија".

Од свог досељења на Балкан, црногорска племена су увела као начин и регулатив личног и друштвеног живота и оцењивање вредности појединачна у заједница "*чојсћво и јунашћво*" - *хуманосћ и храбросћ*,⁸ и то управо тим редом, повезујући их чврсто са истинољуби-

⁷ Вуко Павићевић: *Проблем важења моралних вредносћи и моралних норми*, Филозофија (Београд), бр. 2, 1959, стр. 3-17; *О дужносћима*, I-III, Београд, изд. Рад, 2 1962, стр. 44+41; *Пољед на свей и ећика*, Зборник Филозофског факултета, Београд, књ. IX-2, 1966, стр. 17-31; *Појам хуманизма и ѿшћање заснивања хуманизма*, Глас САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 16, 1973, стр. 211-219. А. Стојковић, *За консћићуисање нормативне ећике удруженог рада и самоурављачких друшћивених односа*, Градина (Ниш), бр. 6, 1977, стр. 119-129.

⁸ Српска народна моралка, персонификована у ликовима Мајке Јевросиме, Милоша Обилића, кнеза Лазара, Косовке девојке, Вујадина, Марка Краљевића и др., изражава редом правичност, јунаштво, светост жртве за народ, племенитост, херојски хајдучки отпор турском освајачу, а Марко типичан лик Србина. Темелнија анализа показује следећу хијерархију врлина српске народне моралке (која варира у завис-

вошћу и правичношћу, а правду и правичност са дужношћу и обавезношћу. То вековно морално искуство Црногораца осуђених на даноноћну борбу за опстанак између разних непријатеља, после Његоша најдубље је исказао Марко Миљанов казујући да је хуманост у одбрани других од себе а храброст и јунаштво (које се по српској народној мудрости састоји у способности "стићи и утећи и на страшну месту постојати") у одбрани себе од других тј. од зла. Пошто је свако људско знање предметно-практичке делатности, *свој чојство и јунаштво је свој онога што је и што треба* тј. што се жели, а у изузетним ситуацијама спој онога што није а за опстанак мора бити, по његошевској норми "нека буде што бити не може" а треба и мора бити и по највишим мерилима човечности која се као општечовечанска по уверењу религиозних (а то је већина људи) уздиже до божанских висина.

Уз питање о *оцени етике Мојковачке битке*, поставља се и питање: да ли морална делатност, која је у суштини целисходна, служи остваривању неког практичног циља и даје конкретне резултате (Мојковачка битка - победу над агресором и спас угрожених српских војника и избеглица) - али је та делатност, (као по Канту) у целини нецелисходна и у суштини значи само испуњавање моралног закона или захтева неке апсолутне обавезности која стоји изнад сваке потребе и циља. Реалистички одговор би био: и једно и друго, с тим што ту апсолутну обавезност (дужност) једни схватају хумано-целисходним и чак прагматичним актом а други (религиозни) придају јој трансцендентну димензију.

Однос општечовечанског и конкретно-историјског у моралу, дакле однос између етичког апсолутизма и етичког релативизма, као диле-

---

ности од свакидашње или несвакидашње сфере у којој се сагледавају других услова): слободољубивост и родољубље; јунаштво и хуманост (чојство); правдољубивост и истинољубивост (уз поштење); поноситост; мирољубивост, толеранција, великодушност, праштање; умереност; карактерност, доследност; поштовање старијег и послушност; пријатељство и другарство; радљивост; рационални оптимизам; и др. (А. Стојковић, *Почеци философије у Срба*, Од Саве до Доситеја на основама народне мудрости, Београд, изд. Дијалектика, 1970, стр. 98; одговарајуће норме моралног понашања, стр. 92).

О врлинама код Црногораца, видети: Вуко Павићевић, *О националној култури и етосу Црне Горе*, пракса (Титоград), бр. 5-6, 1967, стр. 41-54. Слободан Томовић, *Есеј о чојству*, Побједа (Титоград), бр. 5-6, 1967, стр. 41-54. Слободан Томовић, *Есеј о чојству*, Побједа (Титоград), 1976, стр. 5-162.

Ради потпуности, додајмо овде и "морална својства бораца и комуниста у револуцији" народа Југославије 1941-45: револуционарност, правичност, поштење, храброст, другарство, однос према рањеном другу, однос према другарицама, самоиницијативност, скромност, трезвеност. (Милан М. Миладиновић, *Етика и традиције народноослободилачког рата и социјалистичке револуције у Југославији*, Бечеј, изд. пролетер, 1975, стр. 81-119.) Пада у очи да су "чојство и јунаштво" и у овој скали доминантне врлине.

ма преноси се и на систем (*етиичких катџегорија*: етиички апсолутизам постулира неку вредност у људском животу као највреднију ("највише добро" и тиме највишу дужност и обавезност, мотив и поступак - срећа, уживање, божија воља, друштвени ауторитет - код Црногораца чојство и јунаштво и с њима повезан систем категорија којима се придаје не само онтиички већ и трансцендентни извор и смисао) и из ње изводе све друге врлине и норме. Хегел је први пошао путем откривања унутрашње логике историјског развитка моралне свести и понашања, а историјски материјализам марксизма (који је хуманистичко-револуционарна варијанта тога пута) сматра да најудеснијим јер су у њему најтешње повезани објективни закони историје са стварним интересима и на њима заснованим животним правима човека, при чему се критички користе и прерађују и позитивни резултати историје развитка етиичке мисли. *Основни извор моралне свести јесу њошребе друштвоеног живота*, у смислу регулисања одговарајуће делатности људи у најразноврснијим областима друштвеног живота у миру и рату, чиме се превазилазе једностраности и натурализма и идеализма. Морал се тако издвојио из целине облика друштвеног понашања као што су обичаји, ритуали, уметности итд. родовског друштва. За разлику од касније насталих правних норми које формулишу и намећу владајући слојеви, *моралне норме издрађује нејосредно свест маса* и за њихово кршење, ако нема правне санкције - за човека развијене савести тежа је морална санкција - следи презир заједнице, изолација прекршитеља и сл. Санкционише их, дакле, у крајњој линији воља целог друштва сматрајући их општечовечански значајним и формулишући их као норме униформног понашања, као принципе и идеале који имају вредносну основу као опште обавезности за чије остварење оне морају постати лична уверења и мотиви већине чланова дате заједнице. Тако морал регулише делатност људи као специфична фора друштвене свести, чији је предмет не само свакодневни индивидуални и колективни живот већ и друштвени систем и његово усавршавање у току историјског кретања, укључујући и питање коначног опредељења човека и смисла и оправдања његовог живота. Као један од најуниверзалинијих облика индивидуалног и друштвеног схватања света, човека, друштва и историје, морална свест дакле изражава у вредносном облику законе друштвеног развитка, у облику идеје добра или требања (дужности и обавезности) који се непосредно не изводе из закона историје, али су с њима тесно повезани. Као што смо указали, моралну социјалну вољу у крајњој линији не проглашава и не санкционише ни лични ни друштвени ауторитет, државна власт или ма која друштвена установа већ она има општедруштвени карактер; лични или колективни морални ауторитет зависи пре свега од степена објективно тачног сазнања општих моралних начела и идеала датог друштва од стране носиоца тога ауторитета као и од сазнања његове историје нужности, која се испољава као сло-

бодна одлука и исто такво делање свих који је схватају и прихватају као сопствену вољу и дело. Тако је црногорска друштвена свест практично у целини, а то значи цело друштво с посебним акцентом на Народну скупштину и војску као израз колективне воље, устала као један човек у одбрану српског народа и државе, као својих, одмах по објави рата Србији 1914. године од стране агресора аустроугарских, немачких а касније и осталих (нарочито Бугарске), ушли у рат са Србијом и уз велике жртве борбили се до капитулације Црне Горе пред вишеструко јачим непријатељем. Тако је могао поступити само народ који, без обзира на своју малобројност, поседује онтички чврсту моралну свест и савест индивидуалну и колективну, и остварује је без обзира на величину жртве у животима и свему што је сваком народу најдрагоценије. Показали смо на чињеницама да су општенародну вољу изневерили династија с дворјанима, и влада, што се показало и у коначном исходу догађаја Првог светског рата на тим просторима: Црногорска народна скупштина је 1918. године изгласала уједињење црногорске са српском а затим и са југословенском државом и народима.

Инхерентним спојем указаних сфера генезе и манифестовања моралне свести разрешавају се и друге алтернативе (уствари - супротности) настале у историји моралног искуства и етике: сукоб између мотива и деловања у оцени моралне делатности; морални поступак се мора оцењивати као целина, као јединство циља и његовог остварења, намере и извршења. Тако се разрешава и сукоб између хедонизма и аскетизма, егоизма и алтруизма, морала спонтане тежње и морала дужности. Најзад, тиме се решава и питање изградње система моралних категорија: оне треба да чине целовит систем моралне делатности, моралних односа и моралне свести, као што је код хероја Мојковачке битке био случај. Стога је њихово војно дело попут старогрчких Термопила оставило *трајну ойшћечовечанску йоруку* - да је одбрана слободе и независности свога народа поштована и цењена као света дужност код свих народа у свим временима, а нарочито код Црногораца и централних Срба.

8. После теоријског дискурса настојаћемо да још *конкретније одредимо йојмове морала, моралног карактера, врлина а йре свега војничких врлина од храбрости даље.*

Познато је да се *хијерархија врлина* (и њихове супротности - мана) изводи често прагматичним критеријима, према одређеним потребама. Тако др Војислав Бакић наводи врлине ("морална начела") умногоме колоквијално и непотпуно, овим редом и називима: 1. истинитост, 2. слобода, 3. право, 4. правда, 5. доброта. (У етици се ове врлине прецизније називају истинољубивост, слободољубивост, праведност, правдољубивост, доброхотност). С гледишта испољавања врлина, Бакић доста детаљно анализира морални живот у Првом светском рату а затим у миру, код сваке од држава-учесница у том рату, и Централних

сила и Антанте, укључујући и Србију и Црну Гору.⁹ Драгоцена су и за нашу тему Бакићева истицања и навођења страних, међу њима и непријатељских, признање храбрости, хуманости и уопште моралности српских и црногорских бораца у Првом светском рату.

Бакић је у другој својој књизи¹⁰ извршио објективну критичку анализу и синтезу репрезентативних страних схватања карактера човека, посебно моралног карактера, и та врлина и мана зараћених страна у Првом светском рату и њихових војника посебно. Пошав од Александра Бена (Al. Bain), Самјуела Смајлса (S. Smiles) и других тада репрезентативних страних психолога и етичара а од наших користећи донекле резултате Алимпија Васиљевића ("Психолошке особине српског народа", Гласник СУД, 66), др Бакић сматра да је у прошлости било "више" патриотизма и родољубља, више одушевљења и пожртвовања, више искрености и љубави, више поверења и слоге, више јунаштва и карактерности - него ли сада.¹¹ Исто констатује и у поређењу морала Срба показаног у борбама за ослобођење од 1804-1815. а пре тога од 1875-78. године, у којима су видну улогу имали црногорски ратници. Сматра се, наставља Бакић, да су "стари обичаји били бољи него садашњи закони" и да је тадашња природна простота била кориснија за народни опстанак и напредак него садашња образованост, јер "пре је ауторитет вреди много, а сад не вреди готово ништа" пошто је садашњост обузео "неки мајстеријалистички дух", егоизам и друге мане.

Човеков карактер, наставља Бакић, цени се по три мерила¹² а "морални карактер" одређује шест основних обележја.¹³ Узето у целини,

⁹ *Морални животи у рату и миру*, 1920, стр. 63-90; о Србима и Црногорцима 39-61.

¹⁰ *О карактеру и образовању карактера*, Београд, Штампарија Краљевине Србије, 1887, стр. 1-50.

¹¹ Н. д., стр. 4-5.

¹² "1/По активности, т.ј. по јачини или енергичности, по издржљивости или истрајности воље у раду." "2/По разумности, т.ј. по свесности и одређености цели, за којима се тежи, по смишљености плана, по ком се цели остварују", "по побудама" и "по начелима, којих се он стално придржава." "3/По осетљивости", енергији и брзини реаговања. (Н. д., стр. 10-11). Навели смо ове особине моралног карактера јер су оне у високом степену морале одликовати мојковачке и друге црногорске борце у рату 1915-1916.

¹³ То су: "1/Самосталност, независност, слобода воље и рада, самопоуздање и самосавлађивање, и уопште - лична самоуправа, где човек сам собом управља по својственим побудама, које произлазе изусвојених и утврђених начела." - "2/Одлучност, одважност, енергичност, храброст - по чему се највише мери активности у карактера." - "3/Силност или постојаност, издржљивост или истрајност, непроменљивост или непоколебљивост - било то у активном или трпном стању." - "4/Следственост или консеквенност, доследност или сагласност између осећања и мишљења, говора и писања, воље и рада - у разноврсним приликама животним." - "5/Друшћивеност", која садржи и љубав и друге сродне особине тј. врлине." - "6/Морална слобода или слобо-

"човек *морална каракџера* - *разуме* туђе стање и *осећа* га бар приближно онако, као да је то *његово* унутрашње стање; он је *слободан* у одлучивању на рад, где ваља помоћи другом човеку; он је *сћалан* у тој одлуци, и енергичан и издржљив у извршењу исте; он је *доследан* сâм себи свуда и свагда јер води рачуна о својим обећањима и дужностима, и понаша се - у колико је то могућно - *једнако* кроз цео живот у свима приликама." Ако знамо главне црте нечијег карактера "онда можемо *унајпред* доста поуздано судити о томе, како ће он радити, или како би радио у извесним конкретним случајима." За нашу тему од значаја је и Бакићево разматрање о факторима који утичу на развитак карактера¹⁴ и о карактеру Срба (и Црногораца).¹⁵

да савести, у којој владају начела доброте, правде и истине." (Н. д. стр. 13-16). И ове су особине моралног карактера - као што је недумњиво из њихових војничких подвига - биле својствене Санџачкој бригади и осталим црногорским борцима који су притекли у помоћ српским војницима који су са три стране прогоњени од освајача.

¹⁴ У доба одбране независности народа и држава Срба и Црногораца на прелому XIX и XX века друштвене науке су на следећи начин схватале *факџоре који утичу на развитак каракџера уошћине а моралноџ посебно*, на основу чега се може дубље разумети и мотивација борбености јунака Мојковачке битке. То су следећи фактори (услови): 1/Раса и народност, 2/култура и цивилизација, 3/пол, 4/ урођене индивидуалне особине, 5/ темпераменти, 6/ телесни састав и стање здравља, 7/економско стање и намиривање органских потреба (знало се да и велико сиромаштво и претерано богатство штетно утичу на развитак и стање карактера), 8/ физичка средина у којој човек живи (тј. поднебље), 9/ социјална средина, 10/ васпитање у младости, 11/ године живота, 12/ занимање и начин живота (постоје карактери војнички, стоички, бирократски, адвокатски, језуитски, трговачки, ђифтински, шеретски, кайшарски, шпекулантски; у филозофском погледу идеалистички и материјалистички, скептички, догматски, релативистички итд); 13/ религија и традиција, стечене склоности и навике које помажу стицању сталности карактера (отуда пиетизам и индиферентизам, мистицизам и аскетизам, прозелитизам и фанатизам, толеранција и др.) 14/ ступањ личне слободе у општинском и државном животу; 15/ јавни живот и лектира, 16/ брачни живот и друштвени положај, 17/ самосталан лични рад и самоваспитање и самообразовање; итд. - На питање: где се образује карактер, на основу наведених извора и личног сазнања Бакић одговара: у кући и породици, школи, цркви, држави (путем закона и др.), друштвеним пословима. (Н. д. стр. 26-48).

¹⁵ Бакићева *ошћина оцена каракџера Срба џоџа доба*, која је претежно тачна, гласи: "У српском каракџеру, кад се узме у опште, има велике мера самостјалности и одлучности, дружевности и моралности, али нема џолико сћалности и следсћивности". Узроци томе су: 1/ "брзи, холерично-санџвинични џемперемени", што значи да се Срби више управљају по "осећањима и узбуњењима" него по разлозима. 2/ "Дуготрајно робовање и зависност од некултурних и нецивилизованих народа" и "политичка поцепаност" што другим речима значи "несрећно ишћоријско развијање" српског народа. 3/ "Разноликост џриродних и друшћивених џрилика" живошћа појединих делова Српства, које су формирале десетак регионалних типова Срба као што су - додајмо - шумадијски, моравски, западносрбијански, босански и неготински, крајишнички, војвођански, јужносрбијански, косовско-метохијски и др. а нарочито пет наднационалних типова које ће нешто касније утврдити Ј. Цвијић за цео Балкан

Уопштавајући, Бакић издваја следеће *позитивне особине Срба*: "Наш је народ *поштен и храбар*, и то су му најважније особине, у којима се може мерити са свима народима европским". Срби воле "*личну слободу и једнакост*", у чему "лако претерују" (тако да Србин генерално узев тешко ће признати икога изнад себе)¹⁶ а по Бакићу "отуд она проклета *неслога*, која је толико нашкодила и још шкоди друштвеном и државном *јединству*", што је сасвим тачно. Затим, "Србин има племенитог *поноса и часнољубља*" и нема сујете коју налазимо код образованих слојева као што су официри и чиновници. Срби су у вери доследни, тј. постојани али и веома толерантни. Несумњиво је, што признају и странци, да је Србин "*од природе бистар и разуман*", што му у неким странама карактера помаже а у другима и одмаже (нпр. не подстиче га на упоран рад, у осећајној сфери чини га индиферентним и др.).¹⁷

Као што видимо, Бакић *не издваја Црногорце већ их по етносу, карактеру и моралу сматра за Србе* у много чему репрезентативне за цео српски народ, не улазећи детаљније у проблем њихових мана и недостатака. Није, међутим, случајно тематика о моралу, а нарочито о војничким врлинама, у *Војној Енциклопедији* пала у део већином црногорским ауторима.¹⁸ У одредници *Храброст*, Вуко Михајловић и Милутин Пејановић пишу да се храброст дефинише као "неустрашивост пред опасностима, срчаност, одважност и смелост у борби". При том, "храброст је индивидуална и колективна појава у развоју човека и људског друштва, у борби за савлађивање природе, самоодржање у разним тешким и критичним моментима као и у борби за остварење одређених друштвено-политичких циљева." Природно је што је "у војничком појму *храброст одвајкада, од њрвих појава оружане борбе, војне организације и ратова, увек истицања као најважнија војничка врлина*." Од Платона, који је учио да храброст треба да буде битна одлика војничког звања, "све касније војсковође и писци до данас истичу

који је (по тачној оцени В. Дворниковића из 1939) донекле преценио карактер Црногораца и Шумадинаца као најтипичнијих динараца све до скоро најначелнијих бораца за слободу, правду, истину, хуманост и друге општечовечанске вредности. 4/ "*Недовољно васпитање у цркви и школи*". (Бакић, Н.д. стр. 25-26).

¹⁶ Некадашња раја, као што су доказали Вељко Петровић, Иво Андрић, Владимир Дворниковић и др., наш човек је вековима гајио и данас гаји менталитет хајдука, одметника од општег реда и мишљења, "бандоглаваца", који не поштују ни главаре, ни законе, поготову не конвенције, економске, политичке, друштвене или личне обзире. Идеал тога човека исказан је у одговору једног јунака из народне песме (Бојичића) на питање - боји ли се кога: "Бога мало, а цара нимало, / За везира ни хабера немам / А за пашу к'о за дуру свога." (Опширније: А. Стојковић, *Почеци философије у Срба*, 1970, стр. 88-89.)

¹⁷ Бакић, Н.д., стр. 16.

¹⁸ *Морал*, Војна Енциклопедија, књ. 5, Београд, 1962, стр. 698-701, с библ. - *Традиција, борбена*, књ. 10, стр. 138-139, с библ. - *Страх*, књ. 9, стр. 239-240. *Храброст*, књ. 3, Београд, 1960, стр. 621-622.

на основу искуства из историје ратова, да је храброст *најилеменијија* врлина од добошара до војсковође (Клаузевиц)."

Управо храброст ("јунаштво"), с дубоким разлогом најтешње повезано с врлином хуманости ("чојства"), вишевековна је призната особина Црногораца. Ове се врлине у времену Мојковачке битке формулишу као "*храброст и ујорност, сиремност на жрџве за љравду, истину и независност земље*", као "*џнос оружја*" и сл.

III. ЗАКЉУЧАК

Из наших излагања следује,

9.1. да је црногорска војска у I светском рату као целини а нарочито њена Санџачка бригада са ударном јединицом Мојковачког одреда, испољила изузетне војничке врлине: храброст и упорност, подношење огромних жртава за правду, истину и независност Црне Горе и Србије и

9.2. под најтежим климатским условима, гладна, без снабдевања, испољила је потпуну надмоћност свога морала и оружја у борби против неколико пута бројнијег, боље наоружаног и опремљеног аустроугарског и немачког агресора,

9.3. и остала као победник на положају до краја, у одбрамбеном рату,

10.1. истовремено спасивши са три стране угрожене а изнурене трупе српске војске које би, без жртве мојковачке војске од истог непријатеља (уз помоћ Бугара и индиферентност Грка), биле опкољене и уништене а благодаревши њој су скоро у миру одступиле кроз црногорску земљу и албанске гудуре, и као ударна снага Антанте извојевале победу и омогућиле стварање Прве Југославије 1918. године.

10.2. На основу својих изузетних врлина и жртава, са сердарем Вукотићем на челу су златним словима уписани не само у историји I светског рата и српске војске у целини, већ су заслужили да им и српска и југословенска ратна историја имена трајно златним словима упише као врхунске домете "чојства и јунаштва, братске повезаности и хуманости (што су им морали признати и ратни непријатељи).

10.3. Мојковачка победа над непријатељем-агресором има и општечовечански смисао и значај и улази у општу историју одбране малих народа од агресора, упоредо са спартанским борцима код Термопила са Леонидом на челу у борби против Ксерксове агресије и другим врхунским јуначким подвизима у општој историји ратовања за слободу свога народа.¹⁹

¹⁹ Општечовечански смисао и значај морално-етичке стране херојства бораца Мојковачке битке и Санџачке војске следи и из упоредне анализе њихових врлина са класичним рецепцијама европске моралке и етике Истока и Запада као обогаћења

Andrija B. K. Stojković

LE MESSAGE ÉTHICO-MORAL DE LA BATAILLE DE MOJKOVAC

Résumé

Dans sa communication *Le message éthico-moral durable de la bataille de Mojkovac*, l'auteur en est venu aux conclusions militaires et axiologiques que voici:

1.1. Au cours de la Première Guerre mondiale, l'armée monténégrine avait manifesté dans son ensemble, mais surtout avec sa brigade de Sandžak et l'unité de frappe de son détachement de Mojkovac, des vertus militaires exceptionnelles: le courage et l'obstination, des sacrifices énormes pour la justice, la vérité et l'indépendance du Monténégro et de la Serbie, et

1.2. dans des conditions atmosphériques es plus difficiles, affamée, sans approvisionnements, elle a montré la suprématie de son moral et de ses armes dans la lutte contre les agresseurs austro-hongrois et allemand, maintes fois plus nombreux, mieux armés et mieux équipés, et

1.3. elle est restée vainqueur sur ses positions jusqu'au bout, dans une guerre défensive.

2.1. du même coup, voyant les troupes serbes épuisées et menacées de trois côtés, qui, sans le sacrifice de l'armée de Mojkovac, auraient été encerclées et anéanties par le même ennemi (avec l'assistance des Bulgares et l'indifférence des Grecs), et qui, grâce à cette armée, ont pu battre en retraite à travers les terres monténégrines et les défilés albanais, puis remporter la victoire, ayant été le fer de lance de l'Entente, enfin rendre possible la création de la première Yougoslavie en 1918.

2.2. Grâce à leurs vertus et à leurs sacrifices exceptionnels, les héros de Mojkovac sont inscrits en lettres d'or non seulement dans l'histoire de la Première Guerre mondiale et de l'armée serbe dans son ensemble, ils ont mérité aussi que l'histoire militaire serbe et yougoslave inscrive en lettres d'or leurs noms pour toujours, parce qu'ils sont à l'apogée "de l'honneur et de l'heroïsme", de la fraternité et de l'humanisme (que leurs ennemis de guerre ont dû leur reconnaître).

2.3. La victoire de Mojkovac sur l'ennemi et l'agresseur a aussi une signification humaine d'une portée générale et fait partie de l'histoire qui traite de la défense des petits peuples contre les agresseurs: ils s'y trouvent coude à coude avec les combattants spartiates des Thermopyles, avec Léonidas à leur tête, dans la lutte contre l'agression de Xerxès.

српске народне моралке од стране српских филозофа X VIII и XIX века. Позовимо се само на следеће елаборације А. Стојковића: *Филозофски погледи Досишеја Обрадовића*, Београд, изд. Унив. библиотеке "Светозар Марковић", 1980, стр. 49-302; Владимир Јовановић, *Моралистичко-еџички погледи*, у: "Филозофски погледи Владимира Јовановића", Нови Сад, Матица српска, 1972, стр. 57-145; Милан Кујунџић Абердар, *Филозофска и друштвено-политичка схватања*, Нови Сад, Матица српска 1977, стр. 142-197.